

BİR KÜLTÜR MOZAIĞI ADANA

Sayit Ali AKGÜL (*)

**Çukurovam,
Kundağımız, kefen bezimiz,
Kanı esmer, yüzü ak.
Sıcağında sabır taşları çatlar,
Çatlamaz ırgatın yüreği.
Dilerse buluttan ak,
Köpükten yumuşak verir pamuğu,
Külhan, kavgacıdır delikanlısı,
Ünlü mapushanelerinde Anadolunun
En çok Çukurovalılar mahpustur,
Dostuna yarasını gösterir gibi,
Bir salkım söğüde su verir gibi,
Öyle içten
Öyle derin,
Türkü söylemek, küfretmek,
Çukurova yiğidine mahsustur...**

Ahmed Arif ("Yalnız Değiliz" den)

Adana, Çukurova'nın ortasında, tarihi çok eski çağlara uzanan bir kültür mozaiği ve bir ticaret merkezi. Tarihte çeşitli uygarlıklara Kybelelik yapmış doğurgan bir ana taşkınlığını tarihin eski yapılarında bırakmış Seyhan kıyısındaki Adana kenti.

Adana ile Seyhan nehri ayrılmaz bir bütün. Mısır için Nil ne ise, Adana için de Seyhan o. Kent bereketli topraklarını ve uygarlık çeşitlendirmelerini Seyhan'a borçlu. Adana adının etimolojik yapısı da bunun en açık kanıtı.

Adana ismi üzerine yapılan etimolojik çalışmaları kelimenin a(n)-"üzerinde-yanında", -danu "nehir" şeklinde tahlil edilebileceğini söylemektedir."

Tarihte Adana bölgesine "KİLİKYA" denirmiş. Kilikya-Adana üzerine çeşitli söylenceler dillendirilmiş bugüne dek uzanan. Çukurova Bölgesinde ve Adana çevresinde yapılan arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan bulgulara göre, bu yörede en az on sekiz devlet, beylik, krallık gibi çeşitli egemenliklerin hüküm sürdüğü belgelenmiştir.

Hititler, Akadlar, Fenikelilerden günümüze kadar her dönemde bu bölgede zengin bir yaşam ve ticaret egemen olmuştur. Adana bölgesini hükümler altında bulunduran gruplar şunlardır:

Luvi Krallığı (M.Ö. 1900), Arzava Krallığı (M.Ö. 1500-1333), Kızvatna Krallığı (M.Ö. 1500), Hitit Krallığı (M.Ö. 1900-1200), Kue Krallığı (M.Ö. 1190-713), Asur Krallığı (M.Ö. 713-663), Kilikya Krallığı (M.Ö. 663-612), Pers Satraplığı (M.Ö. 612-333), Helenistik Dönem (M.Ö. 333-323), Korsanlar Dönemi (M.Ö. 178-112), Romalılar (M.Ö. 112-M.S. 395).

Tarih öncesi Adana hakkında somut bilgiler edinebileceğimiz iki önemli kaynak var: Bu kaynaklardan birisi Hitit tabletleri, diğeri de Karatepe yazıtlarıdır. Hitit tabletlerinde, M.Ö. II. Bin yılında Kizzuwatna'daki (Kilikya) büyük Samri (Saros-Seyhan) nehrinin kıyısında,

içinde bulunduğu bölgeye adını verecek kadar önemli bir Adaniya ya da Ataniye kentinden söz edilmekte.

Karatepe yazıtları ise, Hitit imparatorluğu yıkıldıktan sonra, yaklaşık M.Ö. 750 tarihlerinde, Orta Kilikya'da hüküm süren Kral Asitavandas'dan bahsetmektedir. Bu kral kendisine Danuna (Adana Ovası) halkının kralı der. Adana ovasında yaşayan Danunalar'ın hükümet merkezi bugün Misis adıyla bilinen kasabadır.

Danuna kralı Asitavandas ve Danunallılar konusunda Dr. Helmut Th. Bossert 1946 yılında Kadiri-Karatepe yöresinde bir araştırma yapmış, Eti-Fenike hiyeroglifini okumuş ve hazırladığı rapor Türk Tarih Kurumu yayınlarından Belleten Dergisi'nde yayınlanmıştır. Bu hiyerogliflere göre Danuna (Adana) kralı Asitavandas kendini şöyle anlatır:

"Ben, doğrusu Asitavandas'ım.

Güneşimin adamı, Fırtına Tanrısının hizmetkârı.

Avakirus'un büyük kıldığı Adana kralı.

Beni, Adana şehrinin Fırtına Tanrısı ana ve baba yaptı.

Ve Adana şehrinin ben geliştirdim.

Ve Adana ovasını ben genişlettim, Batı'ya doğru.

Ve benim zamanımda Adana şehrinin bütün iyi durumunda tokluk ve tatlı şeyler vardı.

Ve doldurdum Pahara depolarını (Saraylarını).

Ve at üzerine at yaptım.

Keza kalkan üzerine kalkan yaptım.

Keza ordu ordu üzerine.

Her şeyim Fırtına Tanrısı'ndan ötürü ve

Tanrılardan ötürü..."

M.Ö. 1375-1365 yıllarında Hitit Kralı Şuppilulima zamanında Hitit Federasyonu'na bağlanan Kızvatna Krallığı, Hititlerle akrabalık bağı kurmuş. Hititli Hattuşil ile Kızvatna kızı Pudu-Hepa evlenmiş, III. Hattuşil'in ölümünden sonra bir süre Pudu-Hepa yönetici olarak görev yapmış Adana Ovası'nda.

M.Ö. 12. yüzyılda batıdan gelen akınlarla çözülen Hitit Devleti'nin yerine Kilikya yöresinde birçok küçük krallıklar kurulur. Bugünkü Karatepe sahiline Akalar yerleşir. Bu arada Kızvatna Krallığı'nın hüküm sürdüğü Adana yöresi de Que (Kui) adını alır.

Que Krallığı Asur Kralı II. Sargon'un zamanında Asur egemenliğine girer. Bu dönemde yöre halkı M.Ö. 696 yıllarında bir ayaklanma başlatır. Bir süre sonra Kilikya Krallığı adıyla bağımsız bir devlet kurar. Persler'in Med ülkesini işgalinden sonra Kilikya Kralı Syenesis, Kilikya'nın bağımsızlığı karşısında Pers Satraplığı'nı kabul eder. İran'a yılda birbuçuk ton gümüş cevheri ile 360 beyaz at vermeyi taahhüt eder. M.Ö. 333 yılında Makedonya Kralı Büyük İskender Kilikya'yı Persler'den alır.

Büyük İskender topraklarını dört bölgeye ayırmıştı. Adana bölgesi de yine Kilikya Satraplığı'ydı. İskender'in ölümünden sonra bölgeler arası mücadeleler başladı. Makedonya süvarilerinin komutanı olan Selöküs kısa bir süre, bu bölgeyi de içine alan Selökidler Devletini kurdu.

(*) Gazeteci, Yeni Adana gazetesi

Kısa bir karışıklık döneminden sonra bu bölgenin tarih sahnesinde Çukurova Korsanlarını görüyoruz. M.Ö. 78 yıllarında Doğu Akdeniz'de devlet olarak tanınacak kadar önemli bir güç haline gelen Çukurova Korsanlarının bu yöredeki egemenliğine Romalı Pompeius son verdi. Bu korsanların bir bölümü, Pompeius'un kendi adıyla anılan Pompei-Polis'e (Mersin), bir bölümü de Adana ile Mallos kentlerine yerleştirildi.

Kilikya Bölgesi önemli bir ticaret merkezi ve verimli topraklara sahip bir ova olduğu için Romalılar bu bölgeyi sahiplenmiş, özellikle Adana kentinin imarı yolunda büyük çabalar göstermişlerdir. Örneğin: Bugün Adana'nın Yüreğir ve Seyhan yakasını birleştiren Taşköprü Roma İmparatoru Hadrianus tarafından yaptırılmış, Doğu Roma (Bizans) imparatoru Jüstinyen tarafından yeniden onarılmış ve genişletilmiştir.

Adana Arkeoloji Müzesi'nde, 1266 envanter sayılı mermerdeki yazıttan, Alman Arkeoloji Enstitüsü üyelerinden Filolog Shneider'in Türkçeleştirdiğine göre;

"Auxentius isimli bir mimar tarafından inşa olunmuştur köprü. Aynı mimar M.S. 384 yılında Roma'da bir köprü inşa etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki bu tarihi köprü Jüstinianus'tan önce, muhtemelen 4.yüzyılın sonlarında inşa olunmuş ve O'nun zamanında 6.yüzyılın ortalarında esaslı bir şekilde onarılmıştır."

Adana Ovası Roma döneminde sulama tesisleri, yollar ve köprülerle donatılmış, kent büyük bir ticaret merkezi haline getirilmiştir.

M.S. 7. yüzyılda İslam orduları ilk kez Halife Ömer zamanında bu bölgeye gelmişlerse de Çukurova asıl Emevi Halifesi Abdülmelik zamanında (685-705) ele geçirildi. Ve Abbasiler zamanında da (750-1258) iskan edildi.

11.yüzyılda. Kırgız bozkırlarından Seyhun nehrinin aşağı vadilerine göçen Selçuklular, İslamiyeti kabul etmişlerdi. Bu yeni devlet, 1082-1083 yıllarında Çururova'ya da girdi. Bölgedeki Ermenilerle mücadele etti. Ermeniler daha önce Bizans İmparatoru Bassilos tarafından Kayseri'ye yerleştirilmişti. Sosyal ve ekonomik açıdan zayıflayan Bizans'ın durumundan yararlanan Ermeni gruplar, Selçuklu Sultanı Süleyman Şah tarafından durduruldu. Filaretos, Urfa'ya çekildi. Bir süre sonra da Melik Şah tarafından Müslüman olduğu için Maras Emiri tayin edildi.

Bir süre iç karışıklıklarla çalkalanan Selçuklular Melikşah'ın oğlu I. Kılıçarslan döneminde yeniden dirliğini kurar. Ancak kutsal toprakları ve Orta-Yakın Doğu'nun, Doğu Akdeniz'in ekonomik ve ticari zenginliklerini paylaşmak için toparlanan I.Haçlı Ordusu önce İznik'i alır. Sonra Kayseri üzerinden sarkarak Çukurova'ya inerler. Daha önce Selçuklular'ın önünden kaçan Ermeniler'den bir bölümü Toroslara sığınmış ve 1081 yılında son Ermeni Kralı II.Kagik'in eski subaylarından Rupen, Toroslar'da egemenlik kurmuştu. İşte bu güç Haçlı ordularının da desteğiyle 1199'da Kilikya'da Küçük Ermenistan Krallığı'nı kurdular. Selçuklular döneminde Küçük Ermenistan Krallığı merkeze vergi ve haraç veren bir devlet olarak kaldı. 13 Nisan 1375'e kadar.

Bu yıllarda bölge Mısır Memlukları'nın akınına uğradı. Mısır Memlukları'ndan Melik Eşref Şaban'ın ordusu tarafından Sis (Kozan) kenti iki ay kuşatıldı. Bölgedeki Türkmenlerin de (bu Türkmenler Ermeniler'den Adana ve Tarsus ovalarının otlaklık hakkını satın alan Yüreğir aşiretiydi) yardımıyla Ermeni egemenliğine son verildi. Daha sonra Adana tarihinde Ramazanoğulları'nı görüyoruz. 1387-1608 yılları arasında Adana Ovası'nın idari sorumluluğunu üstlenen Ramazanoğulları kenti imar etmişler ve gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Ramazanoğulları dönemindeki gelişmeleri Ulu Cami karşısındaki Mescit ile Vakıf Sarayı ve Tuz Hanı üzerindeki yazıtlardan öğreniyoruz.

Kasım Ener'in Ramazanoğlu Piri Bey Vakfiyesi'nden aktardığına göre, o dönemde titizlikle hazırlanan imar planı doğrultusunda camiler, medreseler, çeşitli tesisler yaptırılır. Adana'ya. Ramazanoğulları dönemi Adana'sı hakkında iki Arap bilgininin ve Evliya Çelebi'nin gezi notlarından da çeşitli bilgiler öğreniyoruz. Bu bilgilerden Gazzî, 1529 yılında İstanbul'a giderken Adana'dan geçerek ve izlenimlerini şöyle aktarır:

"Küçük fakat pek güzel olan bu şehrin bahçeleri çoktur. Meyveleri çeşitli ve boldur. Şehre (Misis yönünden) Seyhan üzerindeki bir Taşköprü'den girilmektedir. Ceyhan kadar büyük olan Adana ırmağının akışı çöreklenmiş bir yılanı andırır. Nehrin üzerinde kurulan mavralar (su dolapları) vasıtasıyla bağ ve bahçeler sulanır. Şehrin Ulu Camii'nde akşam ve yatsı namazlarını kıldıktan sonra iki sıralı ağaçların arasından ilkbaharın güzelliğini seyrede ede Seyhan kıyısındaki konak yerimize döndüm."

Diğer Arap bilgini Kutbittin El Mekki ise seyahatnamesinde, Adana'nın Ramazanoğulları'nın memleketi olduğunu, kentin beyi Piri Paşa'nın güzel

huylu ve iyilik yapmasını seven bir kişi olduğunu belirtir. Adana Ovası (Kilikya) Kanuni Sultan Süleyman zamanında idari olarak Osmanlı imparatorluğu'na bağlanır ve artık idaresi merkezden gönderilen valilerce yürütülür. Osmanlı'nın gerileme döneminin en açık ifadesi olan kapitülasyonların ve diğer ekonomik - sosyal nedenlerin Osmanlı sistemini yozlaştırmasının yansımaları Adana Ovasında da görüldü. 17. Yüzyıl ortalarından başlayan bu sürecin bu bölgedeki sonuçlarını Kasım Ener, o dönemdeki şeri mahkeme sicillerinden aktarır ve örneğin 1745 yılında, ovanın perişanlık içinde çalkalandığını, buna karşılık halka dayanılmayacak ölçüde vergiler yüklediğini belirtir.

Mısırlılarla Osmanlı, İngiliz, Rus ve Alman hükümetleri arasında 1840'da imzalanan Londra Antlaşması'na kadar Mısırlı Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı görürüz Adana'nın yönetiminde, 1833 Kütahya Antlaşması'yla Adana, Mısır'a bağlı bir eyalet haline gelir. Adana, İbrahim Paşa Adana'da kaldığı 8 yıl boyunca Adana'da idari düzeni sağlar ve tarımı geliştirir.

Cevdet ve Derviş Paşaların komutanlığındaki "Fırka-ı İslahiyye" ordusu, 1856'lardan başlayarak Adana'nın çehresini değiştirmeye başlar. Göçebe Türkmen aşiretleri "Zorunlu İskan" yasasıyla dağlardan indirilir ve ovaya yerleştirilir. Adana tarihinde Cevdet ve Derviş Paşalar kadar önemli olan bir vali de Halil Paşa'dır. Halil Paşa da, 1867'de Adana Mutasarrıfı iken kenti yeniden düzenlemek için el altından bir yangın çıkarır. Bu büyük yangından sonra kentin düzenlenmesini yapar. Adı Deli Halil Paşa diye de anılan bu valinin iskan davasını başarabilmek için yörüklerin çadırını yıktırıp, buğlarını yaktığı ve böylece Türkmenleri ev yapmaya zorladığı söylenir.

Merkezden uzak olması ve göreceli bir başına buyruklukla kendine özgün bir yer edinen Adana, tarihte yönetimle ters düşen bir çok sürgünün de ikamet ettiği bir coğrafya olmuştur. Bu sürgünlerden biri de şair Ziya Paşa'dır. Sarayın yakınında bulundurulması gerek Sultan gerekse saray çevresi tarafından sakıncalı görülen, önce Kıbrıs'a sonra da Adana'ya gönderilen Ziya Paşa'yı çöşkuyla karşılar Adanalı aydınlar. Ciğerlerinden hasta olan Ziya Paşa ancak iki yıl valilik yapabilir Adana'da. 1880 yılında ölür.

Ziya Paşa'dan sonra vali olarak atanan Abidin Paşa ise Adana'nın simgesi haline gelmiş olan Saat Kulesi'ni yaptırdı. O yıllarda, her saat başı zamanı duyuran güçlü sesin bir çok yerden duyulduğu, resmi dairelerdeki görevlilerin mesai saatlerini buna göre ayarladıkları söylenir.

30 Ekim 1918'de, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı Alman Generali Liman Von Sanders'den Mustafa Kemal Paşa'ya Adana'da geçer. Mustafa Kemal Paşa Yıldırım Orduları Komutanı olarak Adana'da on gün geçirir. 15 Mart 1923'de Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra Adana'ya yeniden geldiğinde, geçirdiği bu on gün içinde, Kurtuluş Savaşı'nın stratejisini çizdiğini söyleyerek, "Bende bu vekaylin ilk hissi teşebbüsü, bu memlekette, bu güzel Adana'da doğmuştur" sözleriyle bu gerçeği ifade eder.

Daha I. Dünya Savaşı sürerken Fransa ile İngiltere arasında varılan bir anlaşmaya uyularak Çukurova ve Adana Fransızlar'a bırakılır. Müttefik Almanya'nın savaşta yenilmesiyle Osmanlı da yenik sayılır. Sıra paylaşımına gelmiştir. 20 Aralık 1918 günü Fransızlar Adana'ya girer. İki yıl kalır Adana'da Fransızlar. Kurtuluş mücadelesinin başarıya ulaşması üzerine, 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşmasıyla 22 Aralık 1921'den itibaren boşaltılmaya başlanılan Adana'dan 4 Ocak 1922 gecesi işgal kuvvetlerinin tamamı çekilmiştir. Bu nedenle her yıl 5 Ocak, Adana'nın Kurtuluş Bayramı olarak kutlanmaktadır.

Cumhuriyet ile birlikte Adana tarihinde yeni bir sayfa açılmaktadır. Bu sayfa geçmişin birikimi üzerinde biçimlenecek, Adana kenti Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ve sosyo-ekonomik yapısı içinde kendine özgü yapılanmasıyla farklı bir ivme kazanacaktır.

Cumhuriyetin ilk 10 yılında özellikle Doğu Anadolu'dan göçler olmuş, nüfus yıllık yüzde 7.73'lük bir büyümeyle 1927'de 227 bin 735'ten 1935'te 363 bin 600'e ulaşmıştır. Göçler sonucu, Adana ili 1940'tan bu yana Türkiye ortalamasının oldukça üstünde bir nüfus artışı göstermiştir. Bu durum bir zamanlar işçi gereksinimi karşılayamayan Adana'da işgücük birikimi sağlamış, fakat konut, sağlık, eğitim ve ulaşım alanlarında bir dizi büyük sorunu da birlikte getirmiştir.

Adana kenti Cumhuriyetten sonra 1940 yılına kadar tarihsel merkezinin çevresinde yoğunlaşmış ve Tarsus yolu boyunca uzanan bir parmaklıktan oluşmuştu. O tarihlerde ırmağın sol kıyısında önemli bir gelişme yoktu. Kent kuzeyde bugünkü tren istasyonuna kadar uzamamıştı. 1940'da kentin imarını yapan Jansen, tren istasyonu ile o günkü kentin kuzeyde ulaştığı alan içinde büyümeyi öngörüyordu. Hititler, Kızvatalılar, Kuelililer, Selokidler, Asurlar, İranlılar, Romalılar, Bizanslılar, Ermeniler, Memluklar yaşamış bu topraklarda. Ardından Ramazanoğulları ve Osmanlılar eylemiş bu durakta.

Adana ilke çağlardan bugüne uzanan bir kültür mozaiği adeta.

(Nurhan Tekerek, "Cumhuriyet Dönemi'nde Adana'da Batı Tarzı Tiyatro Yaşamı", Kültür Bakanlığı Yayını'ndan derlenmiştir.)

